

1

ЧАС ВБИВАТИ

Десятого лютого 2009 р. два супутники зв'язку — один російський, інший американський — зіткнулися та розбилися над Сибіром на висоті майже 800 км, за швидкості 40 000 км на годину. Хоча поштовхом до створення попередників двох апаратів були військові міркування, це зіткнення — перше у своєму роді — сталося у цілком мирний час. Одного дня котрийсь із сотень уламків утвореного за десятиріччя космічного сміття може врізатися в інший супутник або пошкодити космічний корабель із людьми на борту.

Того ж зимового дня промисловий індекс Доу-Джонса зупинився на позначці у 7888 — вище порівняно з «падінням десятиліття» до 6440 у березні 2009 р., але ледь більше за половину свого піку в 14 198 у жовтні 2007 р. Серед інших новин того дня — компанія «Muzak Holdings», постачальник однойменного бренду фонової музики, що грає в приміщеннях, оголосила про банкрутство; корпорація «General Motors» оголосила про скорочення десяти тисяч «білих комірців»; слідчі Федерального бюро розслідувань обшукали офіси лобістської фірми з Вашингтона, чиїми клієнтами були головні донори передвиборчої кампанії голови підкомітету Палати представників США з питань оборонних витрат; президент Ірану на мітингу з нагоди 30 річниці

тамтешньої Ісламської революції виступив із запальною промовою про те, що його країна «готова вести переговори, засновані на взаємоповазі, в атмосфері справедливості»; новий голова Міністерства фінансів з адміністрації нового американського президента презентував план на 2 трлн дол., щоб спонукати спекулянтів купити нестабільні американські активи, які обвалили світову економіку. Інженери-будівельники констатували, що 70% солі, яку розкидали на зледенілі дороги у «містах-близнюках» (Міннеаполісі та Сент-Полі), потрапили до водозбору. Фізик-еколог оголосив, що у третини найбільш поширених лазерних принтерів випари, які виділяються при друці, містять велику кількість небезпечних для легенів ультрадисперсних мікроскопічних частинок. Кліматологи заявили, що за двадцятирічний період зростання літніх температур збільшувалася і висота межі зони цвітіння для майже сотні видів рослин у горах Санта-Каталіна в Аризоні.

Інакше кажучи, світ перебував у постійному русі та постійних загрозах (втім, як і завжди).

Десять днів по тому під егідою Центру з питань капіталізму і суспільства при Колумбійському університеті відбулася зустріч міжнародної групи визначних економістів, чиновників і вчених, які обговорювали, як світові вийти з чергової фінансової кризи, що виявилась важчою за звичні. Директор центру, лауреат Нобелівської премії в галузі економіки Едмунд Фелпс, погодився, що необхідно повернути деяке державне регулювання фінансового сектору, але підкреслив, що воно не повинно «віднадувати від інвестування в інновації в небанківському бізнес-секторі, який був і лишається головним рушієм динамізму економіки США». А що таке «небанківський бізнес-сектор»? Військові видатки, медичне обладнання, аерокосмічна техніка, комп'ютери, голлівудські фільми, музична індустрія та ще більше військових видатків. З погляду Фелпса, динамізм

та інновації йшли пліч-о-пліч з капіталізмом — і з війною. Відповідаючи на запитання інтерв'юера ВВС, чи не є криза «довічним вироком капіталізму», він відповів: «Моя головна думка така: нам відчайдушно потрібен капіталізм, щоб створювати цікаву роботу, яку слід виконувати звичайним людям — альтернативою може бути хіба що війна проти Марсу чи щось на зразок того»¹.

Іншими словами, життєздатна економіка залежить принаймні від однієї з цих речей: мотивів гонитви за прибутком, війни на землі або ж війни в космосі.

Чотирнадцятого вересня 2009 р., буквально через кілька місяців після того зіткнення супутників і за декілька кварталів від місця, де вісім років і чотири дні тому ще стояли вежі-близнюки Всесвітнього торгового центру, президент Барак Обама звернувся до акул із Уолл-стріт з нагоди першої річниці краху «Lehman Brothers» — інвестиційної фірми, банкрутство якої зазвичай називають спусковим гачком лавини фінансових обвалів у 2008-2009 рр. Того ж ранку Китайська Народна Республіка почала будівництво свого четвертого космодрому, заклавши перший його камінь на острові Хайнань, на території, найближчій до екватора — найкращої широти для використання швидкості обертання Землі, що дозволяє мінімізувати витрати палива для запуску ракети-носія і максимізувати її корисне навантаження. Будівництво було завершено до кінця 2014 р., надовго випередивши повну перебудову комплексу Всесвітнього торгового центру. Кореспондент *Associated Press* вказав на «високі космічні амбіції» Китаю і, виклавши довгий перелік досягнень і планів китайської космонавтики, додав, що «Китай говорить про свою космічну програму як таку, що переслідує виключно мирні цілі, хоча її військове підґрунтя та розробка Пекіном протисупутникового озброєння змушує декого ставити під сумнів ці запевнення»².

Це ж можна сказати і про щедро фінансовані космічні програми обох наддержав часів холодної війни, теж створені на військовій основі й зі схожих міркувань.

Якби голландський астроном і математик XVII ст. Христіан Гюйгенс жив сьогодні, то міг би підтвердити, що наївно гадати, нібито амбітні дослідження космосу можливі без потужної військової підтримки. Ще в 1690-х рр., замислившись про життя на Марсі та інших відомих тоді планетах нічного небосхилу, Гюйгенс розмірковував, як краще заохочувати винахідливість. Для нього і його епохи потужним стимулом виступав прибуток (хоча капіталізм ще не мав своєї назви), а конфлікт і поготів вважали божественно схваленим стимулятором творчості:

На те Божа воля, щоб Земля... ця мішанина лихих людей з добрими, та наслідки цього, як-от нещастя, війни, страждання, бідність тощо, були нам дані на благо, а саме для втілення нашого розуму й вдосконалення наших винаходів; змушуючи нас неухильно забезпечувати власну оборону супроти наших ворогів.

Так, ведення війни вимагає винахідливого мислення і сприяє технічним інноваціям. Тут не посперечаєшся. Але Гюйгенс не може втриматися, щоб не пов'язати відсутність збройних конфліктів із інтелектуальним застоєм:

І якби людям випало провести ціле своє життя за безтурботного постійного миру й достатку, без страху бідності й небезпеки війни, я не сумніваюся, що вони жили б ненабагато краще, ніж худоба, без усякого знання або тих переваг, що збагачують наше життя задоволенням і прибутком. Ми могли б лише мріяти про чудове мистецтво письма, якби велика у ньому потреба та корисність у торгівлі та війні не призвели до його винаходу. Цьому

ми завдячуємо і нашим мистецтвом судноплавства, і нашим мистецтвом рільництва, і більшістю з тих відкриттів, які ми опанували; і майже всіма секретами в експериментальних знаннях³.

Отже, все просто: без війни нема й інтелектуального розвитку. Разом із торгівлею, стверджує Гюйгенс, війна послужила каталізатором для розвитку писемності, географічних відкриттів, сільського господарства і науки.

Чи мали Фелпс і Гюйгенс рацію? Чи саме війни і прибутки мають бути рушіями як цивілізації на Землі, так і досліджень інших світів? Здається, що вся історія, від свого початку до минулого тижня, не дозволяє відповісти «ні». Протягом тисячоліть дослідження космосу і військові приготування були діловими партнерами в постійних змаганнях правителів у завоюванні й утриманні влади над іншими. Карти зоряного неба і земної поверхні, календарі, хронометри, телескопи, компаси, ракети, супутники, безпілотні літальні апарати — усі вони були результатом далеко не мирних починань і натхнення. Метою їхнього винаходу було панування; накопичення знань було випадковим побічним продуктом.

Але історія не повинна бути невідворотною долею. Можливо, сучасність вимагає від людства чогось зовсім іншого? Сьогодні ми маємо справу з такими «ворогами і нещастями», які й не снилися Гюйгенсові. «Втілення нашого розуму» точно може бути спрямоване на благо для всіх, а не на тріумф небагатьох обраних. Звичайно, не надто радикальним буде припущення, що капіталізм не зможе дати ради, якщо кілька сотень мільйонів істот зникнуть через відсутність питної води та придатного для дихання повітря або ж через наслідки падіння астероїда чи ураження високоенергетичними космічними променями.

Споглядаючи Землю з орбітального космічного апарата, раціональна людина, безперечно, може відчути, що

«необхідної оборони» потребує радше наша вразлива прекрасна блакитна планета, яка наражається на всі мінливості космосу, а не мінлива потуга якоїсь однієї країни, її озброєння, політиків, націоналістів та ідеологів, якими б лиховісними вони не були. Із сотень кілометрів над поверхнею земної кулі слова «на землі мир, у людях добра воля»^{*} звучать уже не просто як звичні рядки з різдвяної листівки, а як необхідний крок до надійного майбутнього, в якому все людство співпрацюватиме в захисті Землі від ворогів серед нас і загрози над нами.

Прохолодного вечора 16 січня 1991 р. близько тисячі науковців, що вивчають космос, — включно зі мною — піднімали келихи і розмовляли про свої нещодавні дослідницькі проекти на заключному бенкеті 177-го піврічного засідання Американського астрономічного товариства у Філадельфії. Десь у проміжку між закусками й десертом президент організації, Джон Бакал, підвівся, аби оголосити, що Сполучені Штати перебувають у стані війни. Операція «Буря в пустелі», масоване бомбардування, з якого почалася перша війна США і союзників в Перській затоці, розпочалася приблизно о пів на сьому — у Багдаді тоді була середина ночі. Журналісти CNN транслювали відео авіаударів — у прямому ефірі і без цензури — з дев'ятого поверху готелю «Аль-Рашид»: безхмарне зоряне небо пустелі полуміло спалахами світла. Вперше у військовій історії Америка продемонструвала свої стелс-бомбардувальники, практично непомітні для радіолокаторів ворога і невидимі для ока за відсутності місячного світла. Не було випадковістю, що атаку приурочили до нового Місяця — єдиної фази нашого супутника, коли його не видно в жодну годину дня та ночі.

^{*} Євангеліє від Луки 2:14, цитується за Біблією в перекладі Івана Огієнка. — Прим. пер.

Бакал повідомив, що запланований після бенкету доповідач не приїде. Кава не супроводжувалася жодними звичними дотепами. Святкування скоротилося, щоб ми мали нагоду дивитись репортажі CNN або просто піти додому до наших близьких. Зал замовк. Загальна тиша не була несподіванкою. Не минуло й двадцяти років із завершення війни у В'єтнамі, і спогади про вторгнення США до Південно-Східної Азії досі переслідували багатьох людей у цій кімнаті, зокрема й мене.

Поки більшість моїх колег провели решту ночі у Філадельфії біля ТВ-екранів, я наодинці пішов з готелю, щоб вигуляти свою бентежну напругу. Скрізь, куди я йшов, на телевізорах було увімкнено канал CNN. Проходячи повз авторемонтну майстерню, я гукнув двадцятирічному механікові на нічній зміні — парубок, найімовірніше, ще ходив у дитсадок, коли В'єтнам став американським кошмаром: «Чули, що ми вступили у війну?».

Я очікував почути кілька слів жалю, та хлопчина натомість радісно закричав: «Ага!» І, здійнявши догори кулак, з легковажною гордістю, яку я ніколи раніше не асоціював з війною, заходився скандувати: «Офігенно! Ми воюємо!».

Певно, я повинен був передбачити, що таке відбуватиметься, враховуючи ура-патріотичний ентузіазм, настільки помітний на парадах Дня пам'яті* та феєрверках до Дня незалежності 4 липня — з їхньою передісторією війн, бомб, ракет і кровопролиття. Як і всі інші американці, я можу проспівати перший куплет національного гімну про спалахи ракет і вибухи бомб**. Я знав про багатьох бойових генералів, які згодом стали президентами, і про численні

* Memorial Day (День пам'яті) — національне свято США, що відзначається в останній понеділок травня і присвячене пам'яті американських військовослужбовців, що загинули у всіх війнах і збройних конфліктах, які вела їхня держава. — Прим. пер.

** «And the rockets' red glare, the bombs bursting in air» («Ракет червоні відблиски, вибух бомб у повітрі»). — Прим. пер.

військові пам'ятники, які зображують якщо не одиночну гармату, то одного або кількох солдатів у формі, що стоять, відважні й гідні, з гордо піднятою головою, а іноді сидять верхи на бойовому коні; подеколи ці нерухомі статуї воїнів розмахують зброєю свого часу: шаблею, мушкетом, гвинтівкою, карабіном, автоматом.

Але жоден із цих проявів національної гордості та мілітаризму не вписувався у моє сприйняття збройного конфлікту. Я не розумів, як одне співвідноситься з іншим. А у того автомеханіка двадцяти з чимось років вони прекрасно поєднувалися. Його охопила первісна стихія, яка підживлювала стільки воєн протягом тисячоліть. Але не ту війну, на тлі якої я виріс.

Військове втручання США у В'єтнамі, Лаосі і Камбоджі викликало бурхливий антивоєнний рух безпрецедентних сили і розмаху, лави якого поповнювали десятки тисяч американських ветеранів, що поверталися додому, і чинних військовослужбовців, обурених війною, яку вели їхніми руками. Протягом перших років після підписання мирної угоди 1973 р. та виведення американських військ супротивники війни ще очікували на скорочення військового бюджету США. Проте дані Адміністративно-бюджетного управління при президенті США засвідчують лише коротку паузу перед новим зростанням військових видатків, яке набрало стрімкого темпу за наступної адміністрації⁴. Скоро — обіцяв новообраний президент Рональд Рейган — «над Америкою знов настане ранок»⁵. Першою інавгураційною промовою Рейган у 1981 р. офіційно проголосив початок епохи повсюдного героїзму та неослабного патріотизму — коли герої, чий «патріотизм мовчазний, але глибокий», траплятимуться щодня⁶. Люди вивішували зірчасто-смугасті прапори на своїх ганках. Усюди множилися демонстративні вияви поваги до збройних сил і любові до Батьківщини. У повітрі відчувався дух